

Sonuç: Kitabın ana bölümlerine bağlı olarak yaptığımız özet tanıtımdan sonra bazı hususlara dikkat çekmek istiyorum. Kitabın adının içinde her ne kadar “İslâm Sanatı” ifadesi yer almakta ise de, “Anadolu Türk Mimarisinde Strüktür ve Süsleme” veya “Anadolu Türk Mimarisinin Tezyinatı” başlıkları daha uygun düşüyor gibi. Yazar İslâm sanatına Anadolu-Türk mimarisi üzerinden bakmakta ve değerlendirmelerini bu bağlamda yapmaktadır.

Üçüncü bölüm “Şehir ve Mimari” başlığını taşıyor olmasına rağmen, İslâm şehirlerinin fizikî yapısı üzerinde durulmamış, kent dokusu -mekân (cami) bağlantısı ele alınmamıştır.

İslâm sanatında mimarinin dışında önemli bir sanat alanını da el sanatları-küçük sanatlar oluşturmaktadır. Kitapta çini, halı, maden ve en önemlisi hat sanatları üzerinde hiç durulmamıştır.

Bu küçük eksikliklere rağmen Selçuk Mülayim daha önce *Sanat Tarihine Giriş, Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler*, bitkisel ve figürlü süsleme konularındaki araştırma ve çözümlerini yeni ilave ve yorumlarla bir araya getirmiştir. En önemlisi de İslâm sanatının temel yapısı olan camilerin plan ve mimari öğelerinin gelişimini sistematik bir şekilde ele almış olmasıdır. Eser “Değişimin Tanıkları”ndan sonra İslâm sanatının ayrıntıları üzerinde yazarın son yorum ve değerlendirmelerini içeriyor. Araştırmacılara, özellikle sanat tarihi ve mimarlık öğrencilerine hem yöntem hem de bilgi bakımından yeni bakış açıları kazandırıyor.

Haşim Karpuz

Evveliyâtü'l-fütûh: Hurûbü'r-ridde fi'l-İslâm

Gaydâ Hazne Kâtibi

Beyrut: Dârü'l-medâri'l-İslâmî, 2009. 217 sayfa.

Ridde ya da Türkçe literatürde daha sık kullandığımız biçimiyle irtidat olayları, İslâm tarihi içerisinde önemli bir yer teşkil etmesine rağmen, müstakil bir araştırmanın başlığı olarak sıkça rastlamadığımız bir konu. Gaydâ Kâtibi'nin günümüzün önde gelen İslâm tarihçilerinden Abdülazîz ed-Dûrî danışmanlığında Ürdün Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yüksek lisans tezi olarak hazırladığı ve daha sonra yayımladığı bu çalışma, alanındaki Arapça birkaç modern dönem eserinden biri olma özelliğini taşıyor. Kâtibi, ridde çalışmaları alanındaki eksikliği, kısa sürede kontrol altına alınan olayların İslâm tarihinde kalıcı bir etki bırakmamış olmasıyla açıklıyor. Fakat rivayetlerin tümünün bize -belki de kaçınılmaz

olarak- Medine'deki merkezî yönetimin bakış açısını aktarması, bu konuyu üzerinde tekrar düşünülmesi gereken bir mesele hâline getiriyor.

Kâtibî araştırmasına yoğun bir kaynak tahlili ile başlıyor ve ridde savaşlarına ilişkin bugün elimizde bulunan materyalleri rivayetler, ilk dönem ve geç dönem telifleri olarak sınıflandırıyor. Çalışmaya kaynak teşkil eden râvilerin başında ilk megâzî yazarı olarak tanıdığımız Urve b. Zübeyr (ö. 94), tedvin döneminin başlangıcına yerleştirilen İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124), Mûsâ b. Ukbe (ö. 141), İbn İshak (ö. 151), Ebû Mihnef (ö. 157), Seyf b. Ömer (ö. 181) gibi isimler geliyor. Son râvi üzerinde özellikle duran Kâtibî, Seyf b. Ömer'in güvenilir olmamakla itham edildiğine işaret ettikten sonra, onun ridde ve fetihler konusunda sarf ettiği çabanın büyüklüğünü, rivayetlerini güvenilir bir râviler topluluğuna yahut bizzat olayların görgü şahitlerine dayandırmasını esas alarak Seyf'in ridde konusundaki rivayetlerini bu alanda tarafsızlığa en yakın rivayetler olarak niteliyor. Bunun yanı sıra yazar, İbn İshak'ın eserinde yer alan rivayetlere de kabilelerin İslâm'dan önceki durumlarına ışık tutması nedeniyle özel bir değer atfediyor. Kâtibî'nin çalışmasında kullandığı diğer başlıca eserler ise İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'i, Vesîme'nin *er-Ridde*'si, Halife b. Hayyât'ın *et-Târih*'i, Belâzürî'nin *Fütûhu'l-büldân*'ı ve *Ensâbü'l-eşraf*'ı, Taberî'nin *Târih*'i, İsfahânî'nin *el-Egânî*'si ve İbn Abdülberr'in *ed-Dürrer*'idir. Geç dönem telifleri arasında ise özellikle Kelâî'nin *es-Sîre*'si yazarın en önemli kaynaklar arasında zikrettiği bir çalışma. Zira bu eser ridde alanında yazılmış fakat günümüze ulaşamamış bazı eserleri (Ya'kûb ez-Zühri'nin *er-Ridde*'si ve Ebû'l-Abbas el-Ümevî'nin *er-Ridde*'si gibi) ihtiva eden tek çalışma olarak karşımıza çıkıyor.

Çalışmasının ikinci bölümünde Kâtibî, Arap yarımadasındaki kabilelerin İslâm'dan önceki durumları üzerinde duruyor. İlk olarak kabilelerin yerleştikleri bölgeleri çizelge hâlinde sunan yazar daha sonra buldukları bölgelerin coğrafi şartlarının kabilelerin sosyal yapılarını nasıl etkilediğini açıklıyor. Kâtibî burada Arap yarımadasını Hicaz, Yemen ve Arûd olarak üç kısma ayırıyor ve bu büyük yerleşim bölgelerinin hava, toprak ve doğal kaynak durumunu; bu durumun kabileler arası ilişkilere etkisini detaylı biçimde inceliyor. Yazar, Kureyş ve Temîm arasında uzun süre devam eden işbirliğinden, Bekr b. Vâil kabilesinin farklı kolları arasındaki kimi zaman ortaya çıkan çatışmalara kadar kabilelerin birbirlerine göre konumlarını tabii şartlar neticesinde oluşan ekonomik dengelere bağlıyor. Bu bölümün ikinci başlığı altında, kabileler arası ilişkileri; kabilelerin birbirleriyle giriştikleri savaşlar, ittifaklar ve yarımada'nın merkezindeki kabilelerin İran, Anadolu ve Yemen'deki merkezî devletlerle yakın ilişkide bulunan Arap kabileleri ile ilişkileri üzerinden tahlil ediyor. Kabilelerin birbiriyle savaşmalarının nedenlerini ya ihtiyaçlar yahut kabile asabiyeti olarak gösteren Kâtibî, kabileler arası ilişkileri

öncelikle suya ve çayıra olan ihtiyaçlarının belirlediğini; fakat kabile asabiyyetinin önemli bir parametresi olan kan talebinin de doğrudan savaşlara neden olduğu durumların azımsanamayacağını ifade ediyor. Yazara göre kabileler arası ittifaklar ise yine ihtiyaçlar çerçevesinde oluşturuluyor. Fakat burada da ihtiyaçların değişmesi doğrultusunda dengeler hızla değişebiliyor ve müttefikler ortak düşmanı bertaraf ettikten sonra birbirleriyle savaş durumuna girebiliyorlar. İttifaklar bazen iki kabileyi yakınlaştırdığı gibi, bazen tek bir kabileyi parçalara ayırabiliyor. Arap kabilelerinin çevre devletlerle birlikte hareket eden Araplar'a karşı tutumlarına da değişen Kâtibî, yarımada'nın doğusunda Farisler'in belirlediği yönetici kabileler ile diğerleri arasında devamlı bir mücadelenin olduğunu, hatta bu savaşlardan birinde -Farisler'la ittifak kuran Hîre Arapları'ndan Tağlibiler ile Bekr b. Vâil arasında geçen Zûkâr Savaşı'nda- Fars yanlısı Tağlibiler'in mağlûp edilmesinin Arap kabileleri açısından büyük bir zafer olarak algılandığına ve Sâsânî gücü karşısında kazanılan böyle bir galibiyetin Araplar'a büyük bir moral kaynağı olduğuna işaret ediyor. Yazara göre Gerek Sâsânîler, gerekse Kuzey Arapları'ndan Gassânîler'i kullanan Bizans Devleti, kendilerini savunmaları karşılığında bu iki kabileye verdikleri ayrıcalıklarla kendi sonlarını hazırlamışlardı. Zira özellikle ridde olaylarından sonraki fetih hareketi sürecinde kabilelerin bertaraf edilmesiyle sınırlardan içeri girilmesi kolaylaşmıştır.

Kâtibî eserinin üçüncü bölümünde ise Resûlullah'ın yarımada'daki kabilelerle ilişkilerini ele alıyor. Bu bölümde kabilelerin İslâm'a katılış tarihleri bakımından değerlendirmeye tâbi tutulduklarını görüyoruz. Kabilelerin, Mekke döneminde İslâm davetine bakışları, Medine'ye hicret sonrasında gerçekleşen ilk savaş olan Bedir'de hangi safta yer aldıkları ve Mekke Fethi'nin gerçekleştiği yıl Hz. Peygamber'e gönderdikleri heyetlerin durumları daha sonraki ridde savaşları bahsi için bir zemin teşkil etmesi bakımından detaylı biçimde inceleniyor. Burada yazar bu kabileleri yine coğrafi açıdan, Hicaz'ın ne tarafında yer aldıklarına bakarak sınıflandırıyor. Zira eserin dördüncü bölümünde çevre devletlerin, kabilelerin Medine'ye siyasî olarak bağlanmalarını zorlaştırdıkları üzerinde durulacaktır. Hicaz'ın batısında yer alan kabilelerin genel olarak İslâm davetine ılımlı yaklaştıkları ve Bedir'den itibaren Hz. Peygamber'in saflarında yer aldıkları görülürken, Hicaz'ın doğusunda konumlanan Esed, Gatafân ve Hevâzin gibi kabilelerin ilk günlerden itibaren şiddetli bir biçimde muhalif oldukları anlaşılıyor. Yemen kabileleriyle ilişkiler ise, istisnalar bulunmakla birlikte, daha ziyade Hz. Peygamber'in vefatından önceki iki yıl zarfında gelişme kaydediyor.

Çalışmasının dördüncü ve en uzun bölümünde ridde savaşlarının nasıl başladığına ve çatışmaları başlatan etkenlere eğilen Kâtibî, konuya riddenin ilk devir İslâm tarihçileri için hangi anlamları ihtiva ettiğine ilişkin bir tartışmayla giriş

yapıyor. Seyf b. Ömer kanalıyla gelen yahut İbn İshak'ın yer verdiği rivayetler dışında irtidat olaylarının genellikle kabilelerin zekât vermeyi reddetmesi şeklinde açıklandığını belirten yazar, özellikle Belâzürî'nin görüşü üzerinde duruyor. Zira Belâzürî'nin peygamberlik iddiasında bulunan Tuleyha ve Secâh'ı mürted şeklinde nitelendirmemesine karşılık, Kinde ve Ezd kabilelerini mürted kabul etmesi de ridde olaylarının dinî olmaktan ziyade, siyâsî bir başkaldırı niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır. Yazara göre Mes'ûdî'de yer alan ifade de bu durumu destekliyor; zira Mes'ûdî "Hz. Peygamber'in vefatından sonra Araplar'ın çoğunun irtidat ettiğini, yani zekât ve sadaka vermeyi reddettiklerini" açıklıyor. Ridde kavramı üzerine geliştirdiği bu kısa tartışmadan sonra Kâtibî, ridde olaylarını meydana getiren faktörler üzerinde duruyor. Buna göre peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Yemenli Esved el-Ansî, Yemameli Müseylime b. Habîb, Huzâalî Tuleyha el-Esedî ve taraftarları, daha Hz. Peygamber zamanında yarımadanın bütünlüğünü tehdit eden ve Hz. Ebû Bekir döneminde Medine'nin ilk hedefi olan odakları oluşturuyor. İkinci grubu ise Hz. Peygamber'in vefatından sonra zekât vermeyi reddeden Gatafân, Temîm, Âmir b. Sa'saa ve Kinde kabileleri oluşturuyor. Kâtibî bu kabilelerin İslâm'ı terk etmediklerini; fakat zaten gönülsüzce verdikleri zekât yükünden kurtulma niyetinde olduklarını belirtiyor. Üçüncü olarak da Medine'ye uzak ve çevre devletlerin nüfuz alanında bulunan Bahreyn ve Umman gibi bölgelerde müslüman olan ve olmayan gruplar arasında yaşanan çatışmalarla sonuçlanan olayları ele alınıyor. Kâtibî harekâtı gerçekleştirenlerin müslüman olmadıkları gerekçesiyle bu çatışmaların da irtidat olayları olarak adlandırılmayacağını düşünüyor.

Kâtibî'nin yukarıda vurguladığı hususlardan hareketle denebilir ki bu araştırmanın temel tezi, ridde olaylarının kabileler açısından bir dinden dönme niteliği taşımadığını ve Medine'nin bu kabileler üzerine ordu gönderirken onları ikinci defa İslâm'a döndürmek amacı gütmeyeceğini ortaya koymaktır. Yazara göre, bu bölgelerde müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'in ölümüyle İslâm'dan vazgeçtiklerini beyan eden bir grubun olmaması da bu tezi destekliyor ve kabilelerin asıl amacının Medine otoritesini ve Hz. Ebû Bekir'in hilâfetini tanımamak olduğunu ortaya koyuyor.

Beşinci ve son bölüm ise yazar, ridde olaylarının fetihlerle ilişkisi üzerinde yoğunlaşıyor. Kâtibî iç karışıklıkları meydana getiren çatışmacı enerjiyi ortak bir dış düşmana yönlendirmenin gerekli olduğu ve fetihlerin böylece başladığı şeklindeki Batı kaynaklı görüşü kabul ederek ridde olaylarını fetih hareketlerinin ilk aşaması olarak adlandırıyor. Kâtibî'nin bu bakış açısında, ridde olayları olarak anılan harekâtlar silsilesi esnasında müslüman olmayan unsurların da İslâm'a katılması etkili olmuş görünüyor. Yine fetihlere Irak'tan başlanması da yazara

göre iki olay arasındaki organik bağa işaret ediyor ki bu da araştırmamızın bir başka önemli tezini teşkil etmektedir.

Gaydâ Kâtibi'nin bu çalışması ridde olaylarının arka planına geniş yer ayırdığı için, olayların birkaç yıl zarfında oluştuğu üzerinde yoğunlaşan diğer pek çok araştırmadan farklılaşıyor.

Hilal Livaoğlu

Sinan bin Abdülmennan: Bir Dünya Mimarının Hayat Hikayesi, Eserleri ve Ötesi

Selçuk Mülayim

İstanbul: İSAM Yayınları, 2010. 237 sayfa.

Türkiye'de Osmanlı mimarlık tarihinin yazımında hâkim olan yaklaşım, büyük ölçüde kuruluş, yükseliş, duraklama ve çöküş paradigmasına paralel olarak şekillenir. Bu çerçeve içinde, Osmanlı mimarlığının “klasik dönemi” ve Sinan bir altın çağ olarak görülmektedir. Sinan dönemi mimarlığı formalist bir altyapı üzerinde camilerin “merkezî mekân” bütünlüğüne ulaştığı gelişim çizgisinin zirvesine yerleştirilir. Bir mimar olarak Sinan ise dönemin tarihî ve coğrafi bağamlarından bağımsız olarak bu gelişim çizgisinin dâhi ve yegâne aktörü statüsüne ulaşmaktadır.¹ Selçuk Mülayim'in İSAM için yazdığı Sinan ile ilgili son kitabı *Sinan bin Abdülmennan*, Sinan dönemi mimarlığına bu formalist bakış açısını dönemin idarî, sosyal ve ekonomik altyapısı içinde tekrar kurguluyor. Yazar, daha önce basılan iki kitabında (*Sinan ve Çağı* ve *Ters Lale: Osmanlı Mimarisinde Sinan Çağı ve Süleymaniye*) olduğu gibi Sinan'ı esas olarak döneminin ürünü ve dönemini yansıtan bir kişilik olarak görüyor. Yazarın bu alanda yıllara dayanan birikimiyle oluşan ve yenilenen özgün yorumunu okuyoruz.

Kitap, yazarın kendi ifadesiyle Türkiye'de, “Sinan kimdir?” sorusu yerine, “Sinan kimindir?” sorusu üzerine odaklanan ilginin irdelenmesiyle başlıyor. 1930'lu yıllarda Sinan'ın etnik aidiyeti ve milliyeti hakkındaki yoğun ilgi ve devlet eliyle

1 Bu çerçevede Türkiye'de mimarlık tarihi yazımının kapsamlı eleştirisi için, *Muqarnas* dergisi 24. (2007) sayıdaki “Dominant Narratives in Historiographies of the Ottoman Architectural Heritage” başlıklı bölümde yer alan şu makalelere bakılabilir: Ahmet Ersoy, “Architecture and the Search for Ottoman Origins in the Tanzimat Period”; Gülrü Necipoğlu, “Creation of a National Genius: Sinan and the Historiography of ‘Classical’ Ottoman Architecture”; Shirine Hamadeh, “Westernization, Decadence, and the Turkish Baroque: Modern Constructions of the Eighteenth Century”; Sibel Bozdoğan, “Reading Ottoman Architecture through Modernist Lenses: Nationalist Historiography and the ‘New Architecture’ in the Early Republic.”